

Леся МИСЛОВСЬКА

(Львів)

ТЕМА ДОЛІ В ТРАГЕДІЯХ СОФОКЛА (НА ОСНОВІ ТРАГЕДІЙ ЦАР ЕДІП І ЕДІП В КОЛОНІ)

THE THEME OF FATE IN THE TRAGEDIES OF SOPHOCLES (ON THE BASIS
OF THE TRAGEDIES "EDIP KING" AND "EDIPUS IN COLON")

In his tragedies "Oedipus the King" and "Oedipus in the Colon" Sophocles uses a mythological foundation to depict a conflict between a heroic individual and supernatural forces that restrict its possibilities. An incomprehensible and inevitable force that disturbs people's peaceful life is represented as Fate, which by neither people nor gods can avoid.

Characters of the drama know nothing about the function Fate has secured for them and themselves act as the driving force of action. The drama is structured as a consecution of four episodes in each of which Fate deals Oedipus another blow, with the fourth one deadly.

However, under all circumstances and in the face of implacable Fate man can retain its grandeur and unshakable fortitude of spirit, which we can witness in the character of Oedipus.

Трагедії *Цар Едіп* і *Едіп в Колоні* пов'язані з фіванським циклом міфів. У них Софокл, використовуючи міфологічну основу, зобразив конфлікт між героїчною особистістю та надприродними силами, що обмежують її можливості. Незрозуміла, неблаганна сила, що порушує мирне життя людей, виступає як Доля, що від неї не можуть ухилитись не лише люди, але й боги. Людина, на думку Софокла, не може знати, що готує їй день наступний. Причина її нещастя у надмірності, зарозумілості та непокірливості перед богами, оскільки лише повна покірливість волі богів веде до благоденства і процвітання країни.

Сюжет цього міфу відомий. Юнак вбиває рідного батька, не знаючи, що це його батько, волею випадку він одружується зі своєю матір'ю. Боги карають його за ці злочини, які ще до появи на світ йому було призначено здійснити. Едіп осуджує себе за ці злочини, за які ми, теперішні читачі, його не вважаємо відповідальним. Нам здається, що Софокл хоче пояснити цю дивну історію. Дивну тому, що тут поєднані дивовижна релігія, неправдоподібні обставини, вільна психологія.

Драма чіткістю своєї дії відображає механічний розвиток катастрофи, дуже добре підготовлений Невідомим. Грізна машина призначена знищити всю внутрішню побудову людського щастя. Дуже добре видно, як приводяться в рух один за другим всі важелі дії для досягнення необхідного результату.

Персонажі драми, і серед них Едіп – перший, самі того не знаючи, сприяють розвитку дії. Всі вони – частини цієї машини, яка не могла б розвиватися без їх допомоги. Вони нічого не знають про ту функцію, яку призначила їм Доля, вони не знають мети, до якої їх наближає Доля. Герої вважають себе незалежними людськими істотами, вони зайняті власними справами і власним щастям.

Але раптом герої зауважують в декількох метрах від себе щось схоже на механізм, який вони самі того не знаючи, привели в рух, і який прямує на них для того, щоб раздавити.

В першій сцені драми перед нами образ людини на вершині свого щастя. Цар Едіп на сходах палацу. До Фів прийшла біда – епідемія знищує все живе. Народ, звичайно, звертає свої молитви до царя. Колись Едіп звільнив це місто від сфінкса, він як цар і зараз повинен врятувати країну. В очах людей він – «перший, кращий із людей». Софокл не змалював цього царя честолюбним монархом, суворим володарем, а наділив його лише добрими почуттями, піклуванням про свій народ.

Едіп послав Креонта, брата своєї дружини, в Дельфи запитати поради у оракула. Тепер, схвильований звертанням до нього народу, він заявляє, що страждає більше будь-якого фіванця, тому що він страждає за всі Фіви:

[...] Та ніхто із вас

Такого болю не терпів, як я терплю,

Лише за себе кожен з вас печалиться,

І ні за кого більше, а моя душа

За місто, і за себе, і за вас болить,

Не сплю я і не треба вам будить мене. (Цар Едіп, 60)

Боги, які надумали його вразити, не можуть послатися при цьому на його надмірність або різкість. В цій людині все справжнє, у його високий Долі все заслужено. Це перше враження від цього образу.

З самого початку драми в словах героїв, поза їх волею, звучить відтінок трагічної іронії, тої «трагічної іронії», яка надає тональності всьому творові. Ми сприймаємо ці іронічні слова так, ніби вони зриваються з уст персонажів поза їх волею, під впливом таємничої сили, яка схована за подіями. Ніби якийсь бог насміхається над упевненістю людей...

Дальша побудова драми – це послідовне чергування чотирьох «епізодів», в кожному з яких Доля наносить Едіпу новий удар. Четвертий його вразас.

Така побудова настільки проста, що читач зразу ж дізнається про те, в якому напрямку піде розвиток п'єси. Він бачить ті чотири кроки, які Доля робить назустріч трагічному героєві. Для Едіпа, навпаки, все це являється ланцюгом несподіваностей, випадковостей, які, на його думку, переривають пряму дорогу, по якій він, як йому здається, йде, щоб виявити вбивцю Лая.

До мети веде Едіпа залізна рука, якої він не бачить, веде прямим шляхом до злочинця, яким є він сам, і одночасно направляє його по слідах, які відводять в різні сторони. Кожний удар приголомшує його, але ніщо не насторожує.

Віщун Тіресій – перше знаряддя, яким користується Доля для нанесення удару. Едіп наказав привести його, щоб з'ясувати обставини вбивства Лая. Тіресій знає все, цей сліпець – віщун. Він знає навіть те, що Едіп – син Лая, але відмовляється відповідати. Ця відмова викликає гнів Едіпа, який знаходить пояснення цього в одному: колись Тіресій був співучасником злочину і хоче покрити його своїм мовчанням. Цей злочин може бути вигідним для Креонта, спадкоємця Лая, тому Едіп робить висновок, що вбивцею є Креонт. Його гнів спрямований на Тіресія. Це звинувачення породжує нові обставини. Ображеному Тіресію нічого не залишається, крім того, щоби сказати правду.

Так слухай. Муж той, що давно шукаєш ти

Як вбивцю Лая і сурмиш погрозами,

Тут, серед вас він. (*Цар Едіп*, 449).

Нанесений перший удар: істина, яку Едіп шукав і не може пояснити – перед ним. Едіп зовсім не здатний проникнути в істинну суть відкритої Тіресієм правди. Він твердо знає, що не вбивав Лая, що йому ніколи не доводилося мати справу з Фівами.

Едіп скеровується на помилковий шлях, вказаний йому Долею, - викривати видуманий зговір Креонта.

Щоб нанести Едіпу другий удар, божество вибирає своїм знаряддям Йокасту. Цариця вступає в суперечку, яка розгорілася між її чоловіком і братом. Вона хоче заспокоїти царя, і їй здається легким добитися цього, довівши неправду стверджень оракула. Віщун колись сказав Лаю, що він загине від руки сина. Проте цього царя вбили розбійники на перехресті доріг, а його єдиний син був віднесений на гору, де він повинен був померти.

Ці слова Йокасты, які повинні заспокоїти Едіпа, як раз сприяють тому, що він вперше починає сумніватися у своїй невинності. Розповідаючи про смерть Лая, Йокаста вказала незначну дрібницю: вона сказала, що Лая вбили «на перехресті доріг». Ця дрібниця проникла в підсвідомість Едіпа

і розбудила в ньому багато забутих згадок. А чи не сказав Тіресій правду? Але Едіп не може собі уявити, щоб він міг вбити батька, але змушений визнати, що міг вбити Лая.

Едіп засипає Йокасту питаннями. Він запитує, де було вбивство:

«А де ж це, у якій країні сталося?»

Місце співпадає.

«А скільки вже часу минуло з того дня?»

Час співпадає.

[...] А Лай – який собою був,

Скажи, будь ласка [...] й скільки років мав
тоді (*Цар Едіп*, 740).

Йокаста відповідає:

Високий був, і скроні вже сріблилися, Був з
вигляду на тебе дуже схожий він (*Цар Едіп*, 742).

Тут можна помітити силу трагічної іронії і той невідомий Йокасті зміст, який надається цьому збігу. Єдиний слуга заявив, що його хазяїн і товариші були вбиті кількома розбійниками. А Едіп знає, що тоді він був один, тому наказує знайти слугу.

Третій наступ Доли – вісник з Корінфу. Ще раніше Едіп розповідав Йокасті про віщування, яке було йому зроблено: вбити батька і одружитися зі своєю матір'ю. Саме тому він залишив Корінф і вирушив у Фіви. В цей час вісник повідомляє про смерть царя Поліба, того батька, якого він повинен був вбити. Йокаста торжествує! «Ще одне брехливе віщування!» Едіп розділяє її радість, але він не хоче повертатися в Корінф зі страху, що може здійснитися друга погроза бога. Вісник переконує його, і ніби мимоволі робить зауваження, що прискорює катастрофу:

Та ні, не рідний зовсім ти Полібові.

Едіп запитує:

Та що ти кажеш? То Поліб – не батько мій?

Як ні в чому не бувало, вісник відповідає:

Такий же самий, як і я, повір мені (*Цар Едіп*, 1016).

Едіп розпитує вісника про своє походження. Той відповідає, що колись він передав Едіпа ще дитиною царю Корінфа, а йому цю дитину дав слуга Лая – пастух з Кіферону. Йокаста зразу ж зрозуміла, що вона мати

покинутої дитини, яка ніколи не забувала про своє нещасне дитя. Едіп же, навпаки, майже не надавав значення долі дитини Лая; загадка його народження займає його зараз цілком та відволікає від усього іншого. Даремно Йокаста просить його не спішити з розкриттям цієї таємниці. Едіп відповідає їй:

Я – Долі син, що благом обдаровує,
Й мене нічим не можна понеславити.
Вона для мене мати, місяці ж – брати,
Знайшовши низько, високо поставили (*Цар Едіп*, 1080).

І це правда, він дійсно став великим. Але його велич – плід людських зусиль, що він приписує Долі, була подарована йому лише для того, щоб потім забрати.

Доля наносить свій останній удар. Для цього було достатньо зустрічі вісника з Корінфу і кіферонського пастуха, який передав йому невідому дитину. Нам здається, що трагік хотів, щоб Едіп зразу ж взнав всю правду, а не поступово. Тому автор влаштовує так, що пастух цей якраз той самий слуга, який залишився живий на перехресті доріг. А через те, що всю правду знає лише одна людина, катастрофа як грім проноситься над головою Едіпа. Коли цар взнає від слуги свого батька, що він син Лая, йому вже не треба питати, хто вбив Лая. Раптово відкрита правда осліплює, тому він сам приймає рішення осліпити себе.

Вся заключна частина драми є сповільнений фінал поеми, яка раніше розвивалась в стрімкому темпі. Задоволена Доля припиняє свій біг. Едіп охоплений жахом, але він не засуджує богів, хоча знає, звідки направлений удар, який вразив його:

Аполлон то був, Аполлон, брати! Злом він
злочини завершив в мені (*Цар Едіп*, 1329).

Едіп вважає, що він «ненависний богам», і все ж у нього по відношенню до них немає почуття ненависті. Він відчуває, що розлучений з ними.

«Від нині я розлучений з богами». Едіп вшановує дії богів по відношенню до нього, – це все говорить про те, що Едіп обміркував свою долю і закликає і нас дошукуватися її змісту.

Адже Едіп – всього-на-всього людина, яка, як ніхто інший, досягла великих успіхів у своєму житті. Все його життя складалося лише з добрих справ. І це завершене життя раптом демонструє даремність людських справ перед судом всесвіту.

Софокл перетворив сліпоту Едіпа у прекрасний символ. Осліпивши себе, Едіп робить наглядним невігластво людини. Але знання невідомого –

це вже не сліпота, це прозріння. Ця ж тема звучить в діалозі між Тіресієм і царем: сліпий бачить поглядом Небачене, тоді як зрячий залишається у пільмі. В кінці драми, виколовши собі очі, Едіп не тільки проголошує, що зрячим є лише божество, але й оволодіває своїм особистим світом і стверджує в ньому людську свободу.

В кінці драми перед нами знову постає велич Едіпа, він повертає собі ту велич, яку боги забрали у нього при світлі сонця. Саме таку дає відповідь Долі людина. І це дуже добре зображено у досліджуваних трагедіях Софокла. Автор доводить, що при всіх обставинах і навіть перед обличчям суворой Долі людина може зберегти свою велич і непохитну силу духа, що ми спостерігаємо також у трагедії *Едіп у Колоні*. Сюжетом її є перехід героя із людського стану в стан божественний. Смерть Едіпа – це не очищення винуватого і не оправдання невинного, це заспокоєння після битв життя, це лише відпочинок, який нам дають боги.

Едіп був вибраний богами, щоб стати після своєї смерті взірцем людського життя. Безсмертя Едіпа – героя – це не особисте безсмертя, смерть Едіпа належить Афінам і є основою нового світу, світу, в якому немає більше Долі. Людині вдається подолати Долю і стати в ряди героїв.